
ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

УДК 334.012.64

Соболь С. М., к.е.н,
професор, завідувач кафедри менеджменту,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет
імені Вадима Гетьмана»

МАЛИЙ БІЗНЕС УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті запропоновано методику та здійснено оцінку рівня розвитку малого бізнесу в Україні на основі зіставлень з показниками розвитку малого бізнесу у Великобританії. За результатами оцінки визначено стратегічні пріоритети розвитку вітчизняного малого бізнесу.

Ключові слова: малий бізнес, суб'єкти малого підприємництва, структура малого бізнесу за видами економічної діяльності.

Постановка проблеми. Стратегічною метою України проголошено її інтеграцію у Європейський Союз. Перспективи такої інтеграції значною мірою залежать від рівня міжнародної конкурентоспроможності країни та компонентів, які її формують, від наявності / відсутності, а також від характеру структурних змін, обумовлених входженням у європейський економічний простір. Однією з головних передумов прогресивних структурних зрушень в економіці України є розвиток малого бізнесу. З огляду на сучасну економічну ситуацію в Україні, активізація розвитку цього сектора економіки набуває особливої актуальності. Річ у тім, що малий бізнес потенційно здатний ефективно вирішувати найгостріші економічні та соціальні проблеми будь-якої країни, а саме: забезпечує самовивітання населення в умовах жорсткої економічної кризи та створює додаткові робочі місця; є найменш бюджетомістким засобом підйому економіки; забезпечує швидку окупність інвестицій; є стабільним і достатньо вагомим джерелом податкових надходжень до бюджетів різних рівнів.

Досвід країн Центральної Європи і Балтії свідчить, що їх приєднання до ЄС суттєво розширює можливості для розвитку малого бізнесу, проте не є гарантією того, що ці можливості будуть реалізовані, супроводжується комплексом проблем, пов'язаних із забезпеченням конкурентоспроможності суб'єктів малого бізнесу цих країн на загальноєвропейському ринку. У цьому контексті оцінка кількісних та якісних параметрів вітчизняного малого бізнесу у співставленні з країнами ЄС, з'ясування його реальних можливостей та обмежень, пов'язаних з політикою євроінтеграції України, та визначення на цій основі стратегічних пріоритетів його подальшого розвитку представляє практичний інтерес.

Оцінка рівня розвитку малого бізнесу стала предметом досліджень багатьох вітчизняних науковців. На сьогоднішній день опубліковані результати ґрунтовних наукових досліджень з цієї проблематики, у тому числі А.І. Бутенко [1], С.Г. Дриги [5], С.С. Ващаєва [2] та ін. Проблеми методики економічного аналізу та оцінки рівня розвитку МБ в Україні на основі міжнародних співставлень лише тільки позначені [7, с. 69—81], та не отримали адекватного висвітлення у науковій літера-

турі. Оцінювання рівня розвитку вітчизняного МБ у цих дослідженнях здійснювалося на основі вітчизняних законодавчо встановлених критеріїв визначення малих підприємств (МП). Запровадження в Україні у березні 2012р. нових критеріїв віднесення підприємств до категорії малих, середніх і великих наблизило їх визначення до європейських стандартів, але водночас змінило значення показників, які характеризують фінансово-економічний стан, тенденції та структурні параметри розвитку малого бізнесу. До того ж вітчизняна статистика для спостереження й обліку МП використовує одночасно два рівнозначних критерії: середня кількість працівників на підприємстві та обсяги доходу від будь-якої діяльності за звітний рік. Такий підхід не відповідає європейській практиці, де розмірні групи підприємств для їх статистичного обліку визначені тільки за одним критерієм кількості працюючих на підприємстві. Крім того, в Україні ведеться статистичний облік фізичних осіб-підприємців, як специфічної категорії суб'єктів малого бізнесу, тоді як у західних країнах така категорія суб'єктів господарювання відсутня. Це унеможлиблює коректне зіставлення показників МБ в Україні та в країнах ЄС і призводить до розбіжностей в оцінках рівня розвитку і структурних параметрів вітчизняного МБ. Цей висновок підтверджують дані табл. 1.

Таблиця 1

**Основні показники малих підприємств в Україні у 2012 р.
за критеріями їх визначення 2012 р. і за статистичними критеріями ЄС**

Показники	МП за критеріями 2012 р. ¹	МП за статистичними критеріями ЄС ²
Кількість МП, тис. од.	344,048	345,774
Кількість зайнятих на МП працівників, тис. осіб	2051,3	2057,7
Кількість найманих на МП працівників, тис. осіб	1951,6	1958,3
Обсяг реалізованої МП продукції (робіт, послуг), млн грн	672653,4	1269774,1

Розраховано за даними [3, с. 63; 4, с. 47]

Показники українських МП у 2012 р. за статистичними критеріями ЄС, як видно з табл. 1, відрізняються від показників МП, розрахованих за новими (2012 р.) критеріями: за незначного (менше 1 %) збільшення кількості підприємств і збільшення кількості зайнятих і найманих працівників, обсяги реалізованої МП продукції зростають на 188,8 %. Отже, проблеми методики економічного аналізу та оцінки рівня розвитку МБ в Україні на основі міжнародних спів ставлень набувають сьогодні нової актуальності.

Мета дослідження полягає у розробці методики оцінки рівня розвитку МБ в Україні на основі міжнародних зіставлень з країнами ЄС, її апробації та визначення за результатами проведеного аналізу стратегічних пріоритетів у розвитку вітчизняного малого бізнесу.

Основні результати дослідження. Рівень розвитку МБ розглядається нами як комплексне економічне поняття, яке визначається не тільки його місцем в структурі національної економіки (у порівнянні із секторами середнього і великого бізнесу), але й показниками його стану в зіставленні з аналогічними показниками МБ у розвинених країнах.

¹ Підприємства, в яких середня кількість працівників за звітний рік не перевищує 50 осіб та обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей рік не перевищує 10 млн євро.

² Підприємства з кількістю зайнятих працівників до 49 осіб.

Необхідною передумовою об'єктивного аналізу сучасного стану, тенденцій і пропорцій розвитку вітчизняного МБ є визначення цієї категорії. Вітчизняне законодавство не містить визначення МБ. Натомість наводиться поняття «суб'єкти малого підприємництва». Отже категорію «малий бізнес» можна тлумачити як сектор національної економіки, який утворюють суб'єкти малого підприємництва (СМП). Згідно чинного українського законодавства³ СМП є: фізичні особи-підприємці (ФО-П) та малі підприємства.

З метою забезпечення зіставлення показників розвитку МБ в Україні та у Великобританії інформаційну базу даного дослідження сформовано за офіційними даними Державної служби статистики України по ФО-П і по підприємствам — суб'єктам господарювання, згрупованих за кількістю зайнятих працівників (підприємства з кількістю зайнятих працівників до 49 осіб — малі підприємства; від 50 до 249 осіб — середні підприємства; 250 і більше осіб — великі підприємства) за 2012 р. [3, с. 763—767]. Статистична інформація по вказаним суб'єктам підприємницької діяльності подається за обмеженим колом абсолютних показників (кількість підприємств, кількість зайнятих і найманих працівників; обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) у діючих цінах), значення яких за 2012 р. наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Відносні показники розвитку суб'єктів великого, середнього і малого бізнесу в Україні та у Великобританії у 2012 р.

Показники	СГ всього	Україна (групи СГ за критерієм кількості зайнятих працівників)			Великобританія		
		великі підприємства	середні підприємства	СМБ (МП і ФО-П)	великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства
Частка у загальній кількості підприємств, %	100,0	0,2	1,0	98,8	0,1	0,6	99,3
Частка у загальній кількості зайнятих працівників, %	100,0	40,6	15,9	43,5	40,7	12,3	47,0
Частка у загальній кількості найманих працівників, %	100,0	46,9	18,3	34,8	48,8	14,7	36,5
Частка у загальних обсягах реалізованої продукції, %	100,0	47,2	18,6	34,2	51,9	15,0	33,1

Розраховано за даними [3, с. 763; 9]

У процесі дослідження були також проведені розрахунки відносних показників розвитку малих підприємств (підприємств без найманих працівників і підприємств з кількістю найманих працівників від 1 до 49 осіб), середніх підприємств (з кількістю найманих працівників від 50 до 249 осіб) і великих підприємств (з кількістю найманих працівників понад 250 осіб) у Великобританії у 2012 р. Результати розрахунків, що наведені у табл. 2, дозволяють зробити висновок, що сектор малого бізнесу в Україні за відносними кількісними показниками цілком співставний з масштабами розвитку малого бізнесу у Великобританії. Частки кількості суб'єктів, кількості зайнятих і найманих у СМБ України працівників та їх внесок

³ Господарський кодекс України в редакції від 22.03.2012 р.

у загальні обсяги реалізованої продукції за критеріями ЄС практично не відрізняються від аналогічних показників МБ у Великобританії.

Наведені у табл.2 дані дозволяють стверджувати, що вітчизняний малий бізнес перетворився в один з ключових секторів національної економіки. Кількість зайнятих у секторі малого бізнесу України більше, ніж на великих підприємствах. Суб'єкти малого бізнесу станом на кінець 2012 р. забезпечували роботою значно більшу кількість найманих працівників (34,8 %), ніж середні підприємства (18,3 %). Внесок СМБ у загальні обсяги реалізованої суб'єктами господарювання у 2012 р. продукції (робіт, послуг) становив 34,2 %, що майже вдвічі більше за частку середніх підприємств (18,6 %). Аналогічні пропорції між секторами середнього і малого бізнесу склалися і у Великобританії.

Аналіз структури вітчизняного малого бізнесу за видами економічної діяльності (табл. 3) свідчить, що він сконцентрований переважно у сфері торгівлі. Частка СМБ цього виду економічної діяльності у 2012 р. складала 53,2 % від загальної кількості СМБ, тут працювало 43,2 % від загальної кількості зайнятих у СМБ, на цю сферу припадало 55,6 % від загальних обсягів реалізації продукції⁴ СМБ. Другою за пріоритетністю сферою діяльності СМБ в Україні є сфера послуг, а виробнича сфера представлена найменшою кількістю суб'єктів і найнижчою часткою зайнятих.

Таблиця 3

Структура великих і середніх підприємств та СМБ за видами економічної діяльності в Україні та у Великобританії у 2012 р. у % до підсумку

Види економічної діяльності	в Україні (за статистичними критеріями ЄС)			у Великобританії		
	ВП	СП	СМБ	ВП	СП	СМБ
Сфера виробництва (A+B+C+D+E+F)						
% до загальної к-ті СГ відповідної групи	64,2	54,0	14,1	34,5	37,1	27,4
% до загальної к-ті зайнятих у СГ відповідної групи	62,1	55,6	23,4	15,7	29,0	25,6
% до загального обсягу реаліз. продукції СГ відповідної групи	58,2	40,1	18,7	34,7	41,5	21,3
Сфера торгівлі (G)						
% до загальної к-ті СГ відповідної групи	11,8	16,7	53,2	14,1	13,9	10,1
% до загальної к-ті зайнятих у СГ відповідної групи	10,4	16,2	43,2	26,6	14,8	15,2
% до загального обсягу реаліз. продукції СГ відповідної групи	25,7	47,6	55,6	34,5	32,4	34,7

⁴ Використання показника «обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг) у діючих цінах (без ПДВ, акцизу)» для аналізу структури МБ за видами економічної діяльності не можна вважати коректним. Це пояснюється, суттєвими відмінностями у структурі операційних витрат з реалізованої продукції по СМБ різних видів економічної діяльності.

Закінчення табл. 3

Види економічної діяльності	в Україні (за статистичними критеріями ЄС)			у Великобританії		
	ВП	СП	СМБ	ВП	СП	СМБ
Сфера послуг (H+I+J+K+L+M=N+P+Q+R+S)						
% до загальної к-ті СГ відповідної групи	24,0	29,3	32,7	51,4	49,0	62,5
% до загальної к-ті зайнятих у СГ відповідної групи	27,5	28,2	33,4	57,7	56,2	59,2
% до загального обсягу реаліз. продукції СГ відповідної групи	16,1	12,3	25,7	30,8	26,1	44,0
Усього						
загальна к-ть СГ відповідної групи, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
загальна к-ть зайнятих працівників у СГ відповідної групи, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
загальний обсяг реаліз. продукції СГ відповідної групи, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Розраховано за даними [3, с. 764-767; 9]

Натомість пріоритетною сферою діяльності суб'єктів малого бізнесу у Великобританії є сфера послуг. Частка найманих на малих підприємствах цієї сфери працівників у Великобританії майже у 1,8 разу більше, ніж в Україні. Навпаки, частка найманих на МП працівників сфери торгівлі у Великобританії менша порівняно з вітчизняними СМБ у 2,8 разу.

У процесі аналізу малого бізнесу необхідно зважувати, що офіційна статистика не відбиває достатньо точно реального стану речей у сфері малого бізнесу і не дозволяє адекватно оцінити, що принципово важливо, його якісні параметри. В основу запропонованого нами підходу до аналізу якісних параметрів малого бізнесу покладено ідею щодо оцінки ступеня виконання малим бізнесом його найважливіших функцій у структурі ринкової економіки, а саме: формування конкурентного середовища; розв'язання проблем зайнятості; активізація розробки й впровадження інновацій.

Аналіз наведених у табл. 4 показників свідчить про різноспрямовані тенденції у розвитку малого бізнесу в Україні та у Великобританії. Впродовж останніх п'яти років більше ніж на третину скоротилася кількість вітчизняних СМБ, практично призупинився вплив малого бізнесу на створення нових робочих місць (кількість зайнятих у СМБ працівників навіть зменшилася на 27 %).

За досліджуваній період суттєво зменшився вплив СМБ на формування конкурентного середовища в Україні (їх частка в загальних обсягах реалізованої продукції (робіт, послуг) по економіці в цілому зменшилась із 39,0 % до 34,2 %).

Можливості ґрунтовного дослідження інноваційної діяльності вітчизняних малих підприємств значно обмежені інформаційною базою офіційної статистики. З огляду на це для оцінки рівня інноваційної активності МП були використані результати спеціального статистичного дослідження за європейською програмою CIS (Community Innovation Survey) проведеного у 2008–2010 рр. Основна мета цього дослідження полягала у використанні системи показників адаптованих до стандартів європейської статистики інновацій та отриманні якісних статистичних

даних щодо інноваційної діяльності українських підприємств, співставних з відповідними даними країн ЄС.

Таблиця 4

Динаміка основних показників розвитку СМБ в Україні та у Великобританії за період 2007—2012 рр.

Показники	в Україні (за статистичними критеріями ЄС)		у Великобританії	
	2007 р.	2012 р.	2007 р.	2012 р.
Кількість СМБ, одиниць	2574669	1580966	4434230	4858375
у % до 2007 р.		61,4		109,6
Кількість зайнятих у СМБ працівників, тис. осіб	5939,9	4335,6	10561,0	11426,0
у % до 2007 р.		73,0		108,2
Кількість найманих у СМБ працівників, тис. осіб	3642,8	3001,0	6711,0	7402,0
у % до 2007 р.		82,4		110,3
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн. грн. Україна, млн. £ Великобританія	1007083,5	1526423,3	972010,0	1086280,0
у % до 2007 р.		151,6		111,8

Розраховано за даними [3, с. 763; 8; 9]

Аналіз результатів дослідження за програмою CIS [7; 10] свідчить про суттєве (у 3–4 рази) відставання українських МП проти європейських по всім основним показникам інноваційної активності, зокрема:

- частка вітчизняних малих підприємств, які упродовж 2008–2010 рр. займалися технологічними інноваціями, майже удвічі нижча, ніж відповідні показники країн-аутсайдерів ЄС;

- рівень запровадження нетехнологічних (маркетингових та організаційних) інновацій на вітчизняних малих підприємствах утричі нижчий за відповідний середній показник у межах ЄС (11,4 % проти 37,5 %);

- питома вага вітчизняних малих підприємств із технологічними інноваціями, які отримували державну фінансову допомогу для розробки та запровадження нововведень, складає 2,6 % від їх загальної кількості; для порівняння, у деяких країнах ЄС частка таких підприємств у кілька разів перевищує відповідні показники вітчизняної економіки (Фінляндія — 31,6 %; Німеччина — 20,6 %);

- у секторі малого бізнесу лише 19,8 % від загального обсягу реалізованої продукції забезпечується за рахунок інноваційно-активних підприємств. За цим показником Україна значно поступається навіть країнам-аутсайдерам ЄС (Латвія — 25,8 %; Болгарія — 26,9 %);

- частка інноваційно-активних малих підприємств в Україні утричі нижча за середнє значення цього показника у межах ЄС, при цьому рівень запровадження як технологічних, так і нетехнологічних інновацій підвищується разом із збільшенням розміру підприємства.

Висновки. У цілому результати проведених досліджень дають підстави для таких висновків.

1. За роки ринкових трансформацій в Україні малий бізнес перетворився в один з ключових секторів національної економіки, який за часткою найманих працівників і внеском у загальні обсяги реалізованої продукції поступається лише великим підприємствам і значно випереджає сектор середнього бізнесу.

2. Сектор малого бізнесу в Україні за відносними кількісними показниками (частка у загальній кількості зайнятих і найманих у СГ працівників; частка у загальних обсягах реалізованої СГ продукції), визначеними за статистичними критеріями ЄС, цілком співставний з аналогічними показниками розвитку малого бізнесу в європейських країнах, зокрема, у Великобританії.

3. Малий бізнес в Україні зосереджений переважно у сфері торгівлі, тоді як у розвинених країнах пріоритетною сферою діяльності СМП є насамперед сфера послуг.

4. У розвитку вітчизняного малого бізнесу впродовж останніх п'яти років простежуються негативні тенденції щодо його впливу на формування конкурентного середовища; розв'язання проблем зайнятості; активізації процесів розробки й впровадження інновацій;

5. Зберігається значне відставання показників інноваційної активності українських малих підприємств від країн ЄС, посилюються диспропорції в інноваційному розвитку між малими підприємствами та корпоративним сектором.

Відповідність відносних кількісних параметрів розвитку малого бізнесу в Україні рівню аналогічних параметрів малого бізнесу в європейських країнах, зокрема у Великобританії, за одночасного погіршення якісних характеристик його розвитку свідчить про необхідність зміни пріоритетів державної політики підтримки малого бізнесу. В основу формування нової системи організаційно-економічних механізмів державного регулювання малого бізнесу в Україні має бути покладений селективний підхід з орієнтацією на забезпечення вищого рівня якості розвитку малого бізнесу. До стратегічних пріоритетів розвитку вітчизняного малого бізнесу в першу чергу слід віднести стимулювання малих підприємств сфери послуг і виробничих малих підприємств до взаємодії із середніми і великими підприємствами (виробнича кооперація, франчайзинг, субконтракти), а також створення сприятливих умов для виникнення і розгортання діяльності інноваційних малих підприємств.

Література

1. *Бутенко А.І.* Потенціал малого підприємництва в парадигмі сталого розвитку: монографія; Нац. акад. наук України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. : Інтерпрінт, 2012. — 272 с.

2. Розвиток малих підприємств (статистичне оцінювання впливу на економічне зростання та конкурентоспроможність країни): монографія / І.Г. Манцуров, С.С. Вацаев та ін. — К.: КНЕУ, 2009. — 181с.

3. «Діяльність суб'єктів господарювання» 2012 рік. Статистичний збірник, Державна служба статистики України. — К., 2013. — 840 с.

4. «Діяльність суб'єктів малого підприємництва» 2012 рік. Статистичний збірник, Державна служба статистики України. — К., 2012. — 159 с.

5. *Дрига С.Г.* Мале підприємництво України: становлення, механізми управління та підтримки: Монографія. — К.: ТОВ «ДКС центр», 2009. — 362 с.

6. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні. Національна доповідь. Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. — К., 2009. — 180 с.

7. Ротар А.В. Особливості статистичного оцінювання інноваційної активності підприємств за європейською програмою CIS (Community Innovation Survey) / А.В. Ротар // Статистика України. — 2010. — № 1. — С. 39 — 45.

8. SME STATISTICS FOR THE UK AND REGIONS 2007. Режим доступа <http://www.dti.stats.net/smes/sme>.

9. Режим доступа <http://www.bis.gov.uk/analysis/statistics>

10. Results of the Community Innovation Survey 2008 (CIS 2008) [Электронный ресурс] / European Commission Research /Режим доступа : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/science_technology_innovation/data/database

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014

УДК 631.133

Федулова І. В., д.е.н.,
професор кафедри менеджменту,
Національний університет харчових технологій
felina9@bk.ru

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРИНЦИПИ І ПІДХОДИ ЩОДО ОЦІНКИ

Анотація. У статті розглянуто питання дослідження стану продовольчої безпеки в країні. Для цього проаналізовано існуючі принципи забезпечення продовольчої безпеки на макро- і мезорівні. Розглянуто їх сутність, досвід використання і система показників, що відображують стан продовольчої безпеки в країні відповідно до принципів її забезпечення.

Ключові слова. Продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, принципи продовольчої безпеки.

Вступ. Продовольча безпека — це проблема, яку давно намагається вирішити не тільки наша держава, а й зарубіжні країни. Забезпечення продовольчої безпеки України вимагає підтримки відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та використання заходів контролю імпортової продукції з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції. Проте, суспільству потрібне забезпечення корисним, безпечним для здоров'я і досить дешевим продовольством, а питання їх якості в останні роки набуває особливої актуальності. В цьому контексті дуже важливим є оцінка стану розвитку продовольчої безпеки в країні із визначенням основних проблем, які виникають в процесі її забезпечення на макро- і мезорівні.

Постановка задач. Згідно із Законом України «Про продовольчу безпеку України» визначають такі основні принципи формування продовольчої безпеки [1]: 1) забезпечення інтересів України у системі міжнародної продовольчої безпеки в умовах глобалізації та регіональної економічної інтеграції; 2) продовольча незалежність держави; 3) економічна обґрунтованість загальнодержавних потреб, пов'язаних із забезпеченням України продовольством, достатність і стабільність запасів продовольства; 4) своєчасність та адекватність заходів щодо формування продовольчої безпеки реальним і потенційним, внутрішнім і зовнішнім загрозам; 5) фізична та економічна доступність якісних і безпечних харчових продуктів для